

A kockázat cselekvéseink háttérében

Egy specifikus emberi szükséglet származás-vizsgálata

Amint már sok könyvben megírták, s amint laikus szemmel is láthatjuk, az élőlények birodalmában minden fajnak megvannak a maga sajátos életfeltételei. A hal világa sajátos vízi világ, a méh világa jellegzetes „virág-világ“, a sasokét pedig nevezhetnők talán „levegő-sziklaszirt-világnak“ és így tovább. Ezeket a világokat természetesen nem lehet egymással felcserélni.

A maga sajátos világában (Uexküll kifejezésével Umwelt-jében azaz külvilágában) minden élőlény *sajátos eszközök* segítségével és pedig *specifikus szervek, funkciók és viselkedésformák* révén boldogul. És ezeket az eszközöket sem lehetne egymással felcserélni. Elképzelhető, hogy mire menne a sas a béka látásával, és hogy mi hasznát vehetné mondjuk a vakond vagy akár a nyúl a sas szemének. Ezek az eszközök olyanformán illeszkednek bele az adott külvilágba, mint a kulcs a zárba. Például egyes éjjeli lepkefajták földsüketek, a denevér kibocsátotta és emberi füllel nem hallható ultrahangokra azonban igen érzékenyen reagálnak: a sötétszínűek a fákra lapulnak: így álcázzák magukat, a világos színűek pedig menekülnek. A hallás terén nekik csak ennyire van szükségük és nem többre.

Számos ehhez hasonló példát lehetne felsorolni, amelyek mind a fenti „zár—kulcs“ hasonlatot látszanak igazolni. De honnan ez a meg egyezés, ez az egybeilleszkedés? A kulcs azért talál a zárba, mert a zár után mintázták, a zárba reszelték, de melyek lehetnek azok az erők, amelyek az élőlények felfogó és reagáló funkcióit, sajátos viselkedésformáit mintázzák, amelyek az adott feltételekhez idomítják őket? Uexküll ezt az egybeilleszkedést (Angepasstheit) az élőlény úgynevezett szerkezeti tervének (Bauplan) tulajdonítja. Ez a válasz sem kielégítő, sőt a szubjektivizmus irányába tereli a gondolatmenetet.

Az élőlények az egyéni fejlődés során a megadott külső feltételek között valóban egy specifikus örökletes program szerint alakulnak. Ez a program azonban maga is — és mindaz, ami ennek keretében megvalósul — végtelen hosszú alkalmazkodási folyamatnak, sok millió éves fajfejlődésnek ez idő szerinti eredménye. Amint ismeretes, az alkalmazkodás a *mutációk* (a kromoszómákban található és a genetikai információt hordozó dezoxiribonukleinsav DNS-szerkezetében beállott változás), a *kiválasztás* (természetes és mesterséges), a *kereszteződés* (heterózis) és a *genetikai akkumuláció* révén valósulhat meg. Alaptalannak bizonyultak azok a nézetek, amelyek szerint a gyakorlással, ismétléssel szerzett tulajdonságok átörökíthetők volnának. Hiába tanulnak meg az apák és az

anyák, akár tíz vagy száz generáción keresztül, a felső matematikát vagy az ógörög nyelvet, az utódok mégsem születnének fejlettebb érzékekkel sem a felsőbb matematika, sem az ógörög nyelv iránt. Ha azonban egy faj egyes egyedeinél külső vagy akár belső okokból kifolyólag a *genetikai információban* a létfeltételekhez való alkalmazkodás szempontjából *előnyös változás* történik, akkor megvannak annak az esélyei, hogy ezek az egyedek elszaporodjanak, és új variációt hozzanak létre. Ezzel szemben ha a *változásuk hátrányos*, akkor az egyedek vagy utódaik előbb-utóbb *pusztulásra vannak ítélve*, és beolvadnak a természet nagy kohójába.

A természet *nem* valamilyen *előzetes terv alapján*, hanem sok kísérletezés, *próbatétel révén*, sok *áldozat árán hozta létre az élet magasabb formáit*. A kipróbált változatok közül a legtöbb elpusztult, még mielőtt új fajjá válhatott volna, de az életfeltételek változásával előzőleg már meglévő fajok is elpusztultak, s ezeknek ma csak az emlékeivel találkozunk. Ilyen veszteségek árán jelenhettek meg olyan élőlények, amelyeknél magasabb szinten valósul meg a szervezet és környezet egy-*sége*, amelynek szervei és funkciói tökéletesebben és sokoldalúbban *modellálják az objektív létfeltételek adottságait*. Gondoljunk például a látás szervére, amely a fény természete és törvényei megszabta úton fejlődött az egész test felületére kiterjedő diffúz fényérzékenységgel és a primitív fényérző pont szintjéről a sötétkamrával, önszabályozó fénytörő berendezéssel és lencsenyílással (pupilla), valamint strukturált mozaik rendszerű fényérzékeny képernyővel (retina) rendelkező felfogó szerv szintjére.

Azok között az eszközök között, amelyeknek segítségével az élőlények sajátos világukkal a szerves kapcsolatot és az egységet megteremtik, nemcsak a felfogó és reagáló szerveket kell felsorolnunk, hanem az olyan viselkedésformákat is, mint amilyenek például a fészekrakás, a pázás, az ivadékgondozás, a társulási magatartásformák. Ezek a viselkedésmo-*dellak* éppen periodusban fontos eszközei az egyén alkalmazkodásának, az egyén és a faj fennmaradásának, mint a különböző szervek, hisz ezek is éppúgy a fejlődés, az alkalmazkodás termékei, mint akár a hallószerv, a fogak vagy a szárnyak. Éppen ezért az évmilliók előzményektől (tehát fejlődéstaniilag) kondicionált célszerűség jellemzi őket.

Lássunk egy-két példát. Amint tudjuk, az anyamadár (tyúk, liba) rendszerint mindaddig takargatja fiókáit, amíg azoknak erre szükségük van, vagyis amíg ki nem nő a tolluk. Vajon miért teszi ezt a madár, talán számot ad magának arról, hogy a fiókák fájnak? Szó sincs róla. Azért teszi, mert bizonyos hastáji mirigyek működése folytán ez a viselkedés ebben a periódusban szükségletként lép fel nála. Következésképpen itt két különböző folyamatnak, és pedig az anyamadár takarási szükségletének és a fiókák tollasodásának időbeli egyeztetéséről (szinkronizálásáról) van szó. Ha véletlenül, valamilyen oknál fogva a fiókák tollasodása számottevően megkésik, vagy ha az anyamadár takarási szükséglete idő előtt szűnik meg, akkor a fiókák didereghetnek vagy el is pusztulhatnak a hidegben. Érthető tehát, hogy olyan faj nem is alakulhat ki, amelynél az ivadék fejlődése és a szülők gondozási szükségletei nincsenek időbelileg kellőképpen egyeztetve, mert az ivadékgondozás sikeressége alapvető feltétele a faj fennmaradásának.

Vizsgáljunk meg egy másik viselkedésformát is. Közismert, hogy a tyúk szeret kapirgálni. Ennek a viselkedésnek elsősorban a táplálékszerzésben van fontos szerepe, mert sok finom falatot (rejtőzködő bogarat, álcát, magot) lehet a levelek alól, a fű közül, a szemétből vagy a földből kikaparni. Nyilvánvaló tehát, hogy a kapirgálás a tyúknál a táplálékszerzés eszköze. Csakhogy a tyúk akkor is kapar, amikor arra nincs is szükség, például ha sima talajra vagy tányérba áztatott darát adunk neki, azt is szétkaparja. Ez azt jelenti, hogy a kapirgálás mellett, hogy továbbra is betölti az élelemszerzésben a maga szerepét, ugyanakkor el is különül alapvető rendeltetésétől, és viszonylag független szükségletté válik.

A különböző viselkedésformáknak ilyen eltávolodása eredeti szerepüktől és viszonylagosan független szükségletté alakulása gyakori az állatvilágban is, de különösen az ember esetében válik jellegzetessé. Jó példa erre (az állatoknál és az embereknél egyaránt) az úgynevezett fürkészségi vagy kutatási tevékenység szükséglete. Az ismeretlen (hely, tárgy, helyzet) kifürkészése sok veszélytől óvja meg az élőlényt, s ugyanakkor sok előnyt, hasznot (táplálékot, búvóhelyet) biztosíthat számára. De ez a kutatási tevékenység (exploratory behavior), különösen az embernél, viszonylag önálló szükségletként is jelentkezik, s mintegy öncélúvá válik. Az ilyen kutató viselkedés végrehajtása, közvetlen hasznosságától, következményeitől függetlenül is, bizonyos fajta kielégüléshoz vezet. Tehát sajátos szükségletről van szó. Ez az a csíra, amelyből azután az emberi kíváncsiság, a magasabb fokú megismerési szükséglet, az emberi információigény kibontakozik.

A gyermek tudni akarja, mi zörög a játék belsejében, és ezért szétbontja. Tudni akarja, ki dobta fel a holdat az égre, s miért nem esik le onnan, miért van a kicsi egérnek olyan hosszú farka. Addig kérdezősködik, amíg számára megnyugtató választ nem kap. A szomszédasszony szeret híreket hallani a szomszéd asszonyáról, annak lányáról, a lánya barátnőjéről és annak ismerőséről, a legújabb ötösikrekről. Mindnyájan kíváncsiak vagyunk arra, hogyan is volt a múltban s hogyan lesz majd ezer év múlva, hogy mi van a Venuson, Marson és a többi égitesten. Az ember sokszor nem azért utazik, hogy keressen (megélhetést), hanem azért keres, hogy utazhasson, láthasson, hallhasson.

Többféle örökség

Az eddig mondottakból úgy tűnik, hogy legalábbis az állatvilágban a viselkedésmodelleket mindenekelőtt a genetikai program határozza meg. Ez így is van, az öröklés azonban még az állatoknál sem határozza meg mindig a viselkedés pontos formáját és tartalmát. Különösen a magasabbrendűek esetében az öröklés bizonyos viselkedéseknek csak a tág lehetőségeit szabja meg. Ezek azután az egyén tevékenysége és tapasztalatszerzése révén realizálódnak konkrét formában.

A zárt viselkedésformák mellett a magasabbrendű állatok nagyfokú tanulékonytságot, bizonyos környezeti hatásokkal szemben fokozott érzékenységet örökölnek. Ennek következtében a viselkedésformák és szükségletek kialakításában a fejlődés magasabb fokán mind nagyobb szerephez jutnak a környezeti feltételek. A tapasztalat azt mutatja például,

hogy a kutya és a macska között, vagy a macska és az egér között egy életre szóló barátság alakulhat ki, ha egész kicsi koruktól kezdve együtt nőnek fel (Kuo Z.Y. kísérletei). A kicsi kacsa vagy liba azt az élőlényt vagy mozgó tárgyat fogja követni, mintha az anyja vagy a társa lenne, amelyet először látott mozogni maga körül (Heinroth és Lorenz megfigyelései).

Az emberről általában köztudomású, hogy egyéni fejlődése folyamán a megszokás révén válik számára szükségletté sokféle viselkedésforma, mint például a táplálkozási, a higiéniai szokások, a társas érintkezési formák. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egyéni életünk folyamán a természeti és társadalmi, a tárgyi és szellemi környezetünkől szerzett szükségleteinknek, igényeinknek, viselkedésformáinknak sokkal gazdagabb a repertoárja, mint amilyenről számot adunk magunknak. Az emberi világból nagyon sok rezdülésfinomságú összefüggés épül be az emberbe, különösen a zsenge gyermekkor folyamán, anélkül, hogy tudatosulna. Gondoljunk arra a fogékonyságra és könnyedségre, amellyel a gyermek egy-két éves korban minden tudatos erőfeszítés vagy tervezetés nélkül a nyelvet elsajátítja. De mennyi mindent sajátíthat még el ugyanilyen spontán módon: rokonszenv- és ellenszenv-reakciókat, undort, utálatot, félelemreakciókat, az arckifejezésből való olvasást, na meg alapvető kategóriákat és fogalmakat, mint például „azért, mert“, „azért, hogy“. Vajon melyik tudós felnőtt merne versenyre kelni egy két-három éves gyermekkel a kínai, a vietnami vagy akár az angol nyelv kiejtésének és hangsúlyának gyakorlati elsajátításában? Vagy ki vállalkozna vajon arra, hogy az óvodásnak megmagyarázza, mit jelent a „de“ vagy a „de viszont“. Szerencsére erre nincs is szükség, mert a gyerek magától is megtanulja.

Az ember egyik alapvető öröksége tehát a rendkívül fejlett érzékenység, fogékonyság, elsősorban az emberi dolgok iránt, a másik öröksége pedig a sajátos emberi világ, a maga sokrétű tárgyi és szellemi tartalmával, amelybe az ember beleszületik, és amelynek gazdagodásához maga is hozzájárul.

Vizsgáljuk meg ebben az összefüggésben az egyik sajátos emberi szükséglet, az úgynevezett teljesítményszükséglet (Achievement need) eredetét. E tekintetben a minden élőlényre jellemző tevékenységi szükségletből kell kiindulnunk (Hebb).

Ezek után képzeljünk el egy pár hetes csecsemőt. Ha befáslizzuk, tiltakozik: sir, ordít, míg belekékül. Ha kibontjuk, rúgkapál, örül. Igen, ez a legáltalánosabb megnyilvánulási formája a tevékenységi szükségletnek. Később azonban már nem elég, ha rúgkapálhat, kunkorodik, fel akar ülni, aztán fel akar állni, aztán ki akar mászni a járókából, az ágy alá akar bújni a labdája után, aztán fel akar mászni a székre, aztán hintalóra, majd később az igazi lóra, aztán biciklire, autóra, repülőre, űrhajóra... De hát mi ez? Versenyfutás önmagával. Valóban az ember már korán kivetíti a célt, amely mindig előbbre mutat. Először csak érzékeivel veszi célba az elérendőt, majd képzeletével és gondolatával is. Meg kell tehát valósítani az elképzeltet vagy elgondoltat, vagyis a célt, melyhez legtöbbször akadályokon keresztül vezet az út. És ez teljesítmény, mely a *tevékenységi szükséglet*ből sarjad ki. A teljesítmény sajátosan emberi jelenség, mert feltételezi a következő lépés kivetítésé-

nek és az előzővel való összehasonlításnak képességét. De a teljesítmény feltételezi a másik ember cselekvéseivel való összehasonlítást is. Teljesítménynek számít például, ha nagyobbat ugrok, mint a társam, ha magasabbra mászok a fán, ha szebben fütyülök, mint ő, ha modernebb tévét és autót veszek, mint ő, vagy ha több gólt rúgtak a mieink, mint az övéik.

Az állatoknak ilyen összehasonlítási lehetőségeik nincsenek. (Ezért aztán az alhegyi rókáné nem vetélkedik a felhegyi rókánéval abban, hogy melyiknek van díszesebb bundája, ezzel szemben az alszegei doktorné versenyezhet a felszegivel abban, hogy kinek van díszesebb rókája.)

A teljesítmény *mint szükséglet, mint meg nem fogalmazott, de átélt, szubjektív tényező-kategória* már igen korán megjelenik a gyermeknél, és pedig mihelyt eljut oda, hogy mentális tevékenysége révén az el nem értet elérendőnek képes kijelölni, és az elérttel szembe tudja állítani. A teljesítmény-szükséglet terén mutatkozó egyéni különbségeket is már korán lehet észlelni. Valószínű, hogy annál a gyermeknél, akinél a tevékenységi szükséglet erőteljesen nyilvánul meg, a teljesítményszükséglet is erőteljes lesz.

A teljesítmény azonban a külső feltételektől is függ. Az élet általában jutalmazza a teljesítményt. A gyermeket csodálkozással, dicsérével, pirossal, jó jeggyel, jutalomkönyvvel, a sportolót éremmel és diplomával jutalmazzák teljesítményeier, a jó szakembert pedig elismeréssel, megbecsüléssel, prémiummal, előléptetéssel, kintüntetéssel és jobb keresettel.

A teljesítmény megvalósításának eszközei és tartalma nagymértékben változnak a tudomány, a technika, a termelőeszközök fejlődésével. Ami hajdan teljesítménynek számított, az ma már nem az. (Kinizsi eszközeivel ma legfeljebb az olimpián lehetne sikert aratni, de nem a csatatéren.) A teljesítmény megvalósításának egyes módzatai, amelyek évszázadokkal ezelőtt elfogadhatók voltak, amelyek akkoriban esetleg a haladást is szolgálták, ma elfogadhatatlan, káros formák lehetnek mind az egyén, mind a közösség szempontjából. Ezért aztán az adott társadalmi rend elavulásával az ember teljesítmény-szükségletének is új értelmezése válik szükségessé. Minden társadalom a maga módján intézményesíti, eszmeiesíti, értelmezi és alakítja a teljesítmény tartalmát és megvalósítási módzatát. Napjaink új társadalmában az igazi teljesítmények a közösség erejéből fakadnak.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az ember teljesítmény-szükséglete a társadalmi lét feltételeihez idomul, azokat modellálja, azoknak van alárendelve s éppen ezzel válik mindinkább sajátosan emberivé. Az emberi lét azonban sokrétű valami, és ha ez így van, akkor ennek megfelelően a teljesítmény-szükségletnek is többféle változata, variációja lehet. Melyek ezek? Egyelőre még nem tudjuk. Induljunk el a terepre, menjünk ki az emberek közé: gyűjtsünk anyagot.

Halászok, szurkolók és a többiek

Heten ültek a fülkében: két élénktekintetű fiatalember, négy, a tettvagytól és nagy reményektől fűtött halász és az ajtó felőli sarokban egy hunyorgó szemű, gyanakvó pillantású ősz hajú bácsi. Mind a heten egyszerre szálltak fel a 22 óra 01 perckor induló személyvonatra. Csőrömpölésükkel, holmijuk

sokaságával, belső mozgósítottságukkal már helyfoglaláskor a halászok kezdtek uralkodni a fülkében. Ők vitték a szót is. A tömött hátizsákok, a bödönök, golyós és pedzósbotok, a kiemelőlhálók és vágóhorgok alig fértek el a polcokon és az ülések alatt.

A letúrt hosszúszerű gumicsizma, a halászgúnya és a sok-sok kellék annyira átlényegítette egyéniségüket, annyira a halász-szerephez idomította, hogy egyikből sem látszott ki sem a tanár, sem a műszerész, sem a technikus, sem az orvos. Amint a beszélgetés folyamán később kiderült, az ötödik, a jogtanácsos ez alkalommal nem jött el, mert váratlanul a fővárosba kellett utaznia, a rádiótechnikus pedig már véglegesen lemorzsolódott, mert amióta megvan a Fiat 1300-asa, külön utakon jár. Talán hegyi vízre pisztrángászni.

A két fiatalember, a meg nem értés, a csodálat és a lebecsülés között hullámzó érzésekkel nézett a halászokra. Majd amikor a vonat áthaladt a kijáratí váltókon, az egyik megkérdezte:

— Messzire mennek?

— Messzire — felelte röviden a legtestesebb halász.

— És mikor érnek oda? — tudakozódott a másik fiatalember.

— Pirkadatkor — vágta oda ugyancsak a testesebbik halász.

— Te jó ég — csodálkozott az ifjú —, hát akkor maguk majdnem Váradig mennek. Hát itt, Kolozsvárhoz közelebb nem találják meg azt a halat?

— Itt még prohibíció van — hangzik a válasz.

— Prohibíció? mi az a prohibíció? — kérdi kíváncsian a fiatalember.

A halászok megrökönyödve néznek egymásra.

— Tilalom, uram, tilalom — feleli a cingárabbik.

— Miféle tilalom?

— Hát halászati tilalom, mi lehetne más!

A két fiatalember azonban még most sem látta tisztán a helyzetet.

— De miért nincs tilalom Váradon is? — fűzte tovább a szót az egyik.

— Mert ott már elvirágzott a kökény, nálunk pedig most a legfehérebb a kékhegy teteje.

— De mi köze a kökénynek a halhoz, és mi az a kékhegy?

— Fiatalember, maga nagyon le van maradva — horkant fel az egyik halász —, tudhatná, hogy a természet Váradon előbbre van, márpedig a kökény is meg a hal is a természethez tartozik, nem? Nahát! A kékhegy pedig Fenesen a kék palahegy a Szamos-parton. Különben hova valósiak, ha szabad kérdeznem?

— Én épp fenesi vagyok — feleli az egyik ifjú...

— Hallatlan! De hát így van, ha valaki nem halászik, nem lát, nem hall. Fogadom, újságot sem olvasnak.

— Dehogynem, mindennap — feleli az egyik.

— És mit olvasnak ki belőle?

— Hát a sportot meg egyebet.

— Akkor pláne tudniok kellene, hogy meddig tart a tilalom, benne volt a lapban.

— Tán csak nem azt akarja mondani, hogy a halászat is sport!

— De még mennyire, hogy az!

Erre a fiatalemberből kitör a kacagás.

— Szóval maguk most sportolni mennek! Ez mindennek a teteje!

— És maguknak mi a sport? — kérdi a nyírott bajszú halász.

— Nekünk... a futball, az öklözés meg a többi — válaszolnak szinte egyszerre a fiatalok.

— És maguk öklöznek, vagy mit csinálnak, hisz olyan vékonypénczűek, hogy talán még pingpongozni sem tudnak.

— Mi sportkedvelők vagyunk, most is oda megyünk.

— Hova?

— A meccsre.

— Miféle meccsre?

— Hát még ennyit sem tudnak? Hallatlan! Úgy látszik, maguk nem olvasnak újságot. Nem tudják, hogy holnap lesz az U döntő mérkőzés Temesváron?

— És maguk oda mennek szurkolni? — kérdi álmélkodva az egyik halász —, egy egész éjjel és egy délelőtt döcögnek odáig, este vissza, hétfőn pedig munkába állni! Hát ez már igazán hallatlan!

Így azután a két fel között null-null lett az eredmény. Hirtelen tücsökzene szólalt meg fent a polcon. Erre fel a beszéd fonala átterelődött a csalira. Kiderült, hogy a négyüknél tizennégyféle csalétek van, beleszámítva a spinereket és a műlegeket. Minden eshetőségre számítottak, tisztavízre, opálos vízre, zavaros vízre és mindenféle halra: paducra, sütőre, márnára. Az egyik a tücskeibe vetette legfőbb reménységét, a másik a piócaiba, a harmadik pedig legújabb saját gyártmányú műlegeiben bízott a leginkább. Nyúvel és vékony gilisztával mindegyik fel volt szerelve.

A vonat befutott Egeresre. Itt elég sokan szálltak fel, a legtöbben ingázók. Az egyik nagy lármával benyitott a fülkébe, és megállapította, hogy van egy üres hely, de nem foglalta el. Elment, de pár perc múlva visszatért egy 15—16 éves serdülővel és egy ütött-kopott bőrönddel. A fiút leültette az üres helyre, a bőröndnek pedig nagy nehezen szorított egy kis helyet a hátizsákok között.

— Na, barátom — szólta a fiúhoz —, látod itt is jó helyed van — és ezzel el is ment.

Kiderült, hogy az ingázó két fiatal fiút költöztetett el a szomszéd fülkéből, hogy három társával együtt a térdükre tett aktatáskán verhessék a blattot. Egy óráig tart, míg hazaérnek, de addig levernek jó néhány partit.

Az utazás hátralevő részében megszólalt a sarokban ülő ősz hajú bácsi is. Aziránt érdeklődött a nyírott bajuszú halásztól, hogy szereti-e a halat. A válasz nemleges volt.

— Szinte gondolom — mondta az öreg —, bizonyára a kedves felesége önaccsága egyedül is megeszi azt a halat, amit haza tetszik vinni.

Erre kitört a kacagás — a nyírott bajszú szóhoz sem tudott jutni.

— De honnan tetszik tudni? — kérdezte a testesebbik halász.

— Kérem — felelte az öreg —, az rá van írva az emberre, csak látni kell, hogy ki az, aki után fut a szerencse, és ki az, akitől menekül — majd rámutatva a cingár halászra, így folytatta:

— Ön, ha nem jön a szerencse, addig üldözi, míg elfogja.

— De miből látja ön ezt? — kérdezte a testesebb.

— Á, azt nem lehet megmondani — hangzott a válasz —, többet seose ítnék a szeg fejére, ha ezt én megfogalmaznám és elmondanám, mert folyton attól félnék, hogy szavamon fognak.

— És tessék mondani, mi az ön szakmája, grafológus, plánétás vagy pszichológus? — folytatta a kérdést a testesebbik.

— Én kérem — felelte az öreg —, nyugalmazott vasúti kályhás-master vagyok, de a kályhán kívül az emberek is érdekeltek.

Itt szakítsuk félbe egyelőre a szemléltetést. Ennyi bőven elég ahhoz, hogy levonhassuk a következtetéseket.

Értelmezés

Az embernek is megvan a maga sajátos világa. Igaz, e világnak perspektivikus vonalai a végtelenbe mutatnak. A fejlődés folyamán ennek az emberi világnak a horizontja szüntelenül tágul, s ennek megfelelően az ember oly eszközök birtokába jut, amelyeknek segítségével ebben a végtelenül bővülő világban boldogulni tud, s hozzájárulhat saját világa határainak állandó kiterjesztéséhez.

Az egyén ezeket az eszközöket legnagyobbbrészt nem mint biológiai örökséget kapja elődeitől, hanem mint társadalmi, amelyet biológiailag átörökített képességei, fogékonysága révén sajátíthat el. Ezek közé az eszközök közé sorolhatók nemcsak a technika és a tudomány vívmányai, nemcsak az általános emberi tapasztalat, hanem a sajátos emberi törekvések is. Kutassunk ilyen belső mozgatóerők után az előbb vázolt életanyagban.

Kétségtelen, hogy nem kicsi az a belső hajtóerő, amely a bemutatott embereket, halászokat, szurkolókat és a hozzájuk hasonlókat mozgatja. Belső ösztönzés nélkül mennyiért vállalná valaki azt, amire ők önként vállalkoznak. Száz kilométerre elutazni, szinte két éjszakán át nem aludni egy-két halért, egy mérkőzésért, néhány palántáért... A halászsákmány tényleges értéke a legtöbbször csak kis hányadát teszi ki a költségeknek. Honnan hát ez a nagy buzgalom és odaadás? Úgy látszik, magában a vállalkozásban van valami izgalmas. Valóban, mennyi titkot rejteget egy ilyen vállalkozás, mennyi sejtelem van benne! Vajon lesz-e valami, vajon mekkora lesz a legnagyobb, lesz-e köztük legalább egy harcsa? Vajon ki fogja ma a legtöbbet? Gyuri biztosan megint megszedi magát!

Csupa kérdőjel, csupa talány, csupa kockázat minden lépés, minden döntés, minden mozdulat. És a sok választási helyzet: hova dobjak, a lassú vízbe, a sebesbe, a csendesbe, a sellőbe, a mélybe? Hogyan állítsam be az előkémet, rövide, hosszúra és még hosszabbra? Mennyire súlyozzam le az előkét? Elég lesz-e ennyi ólom? Milyen horgot, milyen zsinórt, milyen csalit tegyek fel?

Úgy látszik, hogy az ember sajátos világában a kockázat igen fontos helyet foglal el. A kockázatban rejlik cselekvéseink egyik jelentős rugója, vállalkozásaink izgalmassága. Ürrá lenni a bizonytalanságon, ez sikert, teljesítményt jelent. Nem is lehet siker ott, ahol nincs kockázat, s így az ember teljesítmény-szükségletét is tulajdonképpen csak a kockázat vállalásával elégítheti ki. Elmenni az üzletbe és onnan venni halat: ebben nemigen van kockázat, de nem is izgalmas feladat. Nem tartunk igényt ilyen feladatra. Egy hallal zsúfolásig telt medencéből kifogni egyet, vagy egy fácán-farmon öt lépésről lelőni egy kakast — ilyesmivel egy halász sem, egy vadász sem dicsekednék. Ez nem siker, ez nem teljesítmény — sőt! És miért nem? Azért, mert nincs benne semmiféle kockázat.

Az ember ősidők óta, mégpedig pontosan azóta, amióta *képessé vált számítani, szemben áll* a mindenkori *kiszámíthatatlannal, a bizonytalannal, a kockázattal*. Gondoljunk az embernek arra a sok tízezeréves harcára, amit az időjárás, a betegségek, a halál, az elemi csapások, a táplálékszerzés, az ellenség kiszámíthatatlanságával, kifürkészhetetlenségével szemben vívott. Amikor az ember egyfelől a számítás képességét, másfelől a számítás tudományát és technikáját örökségül kapja, egyben örökségül kapja a kiszámíthatatlanság elleni harcot is. És ebben a harcban az ember a győzelmek végtelen sorozatát aratta. Többek közt az ürrepülés megvalósítása is egyik újabb mozzanata ennek a sorozatnak.

A kiszámíthatatlan birodalmából ez a „számító“ ember részben az empirikus tapasztalat, részben a tudomány és a technika révén már nagy területeket hódított meg, de még mindig végtelen sok maradt belőle. A véletlen hatalmát az ember a probabilsztika (valószínűségszámítás) és az elektronikus számítógépek segítségével törekszik kifürkészni. Az egyén azonban a maga mindennapi tevékenységében empirikus tapasztalatai alapján igyekszik gondolatilag áthatolni a „kiszámíthatatlanság“ fátyolán és felmérni a különböző helyzetekben rejlő kockázatok nagyságát. A rendelkezésre álló konkrét tapasztalatok és ismeretek alapján összeveti a helyzet tényeit és saját teljesítőképeségét. Ennek alapján ítéli meg vagy csak *sejti* meg a maga szempontjából (több-kevesebb pontossággal) az adott feladat megvalósíthatóságának valószínűségét. Ez a *szubjektív probabilitás*. Ha ennek alapján az egyén lehetetlennek tartja a feladat megoldását, akkor rendszerint lemond teljesítéséről. Ha viszont valamilyen külső kényszer hatására mégis megpróbálja, akkor a sikertelenség számára, vagyis szubjektíven, tulajdonképpen nem is fog balsikert jelenteni, mert a feladat meghaladta igény szintjét. Ezzel szemben, ha a megvalósítás minden kétséget kizáró módon biztosnak látszik, vagyis ha nem áll fenn semmiféle kockázat, akkor a feladat végrehajtása nem is jelent teljesítményt, nem is okoz sikerélményt.

A mondottakból világosan következik, hogy a sikerélmény alapvető feltétele a sikertelenség bizonyos mértékű valószínűsége: *a kockázat*. Ebből következik az, hogy *az ember igényli és keresi a kockázatot*. Van tehát az embernek egy ilyenfajta szükséglete. Már maga a puszta kockázat, a különösebb tartalom nélküli kockázat is nyújthat bizonyos sikerélményt. Például két vagy több gyermek, de néha még két vagy több felnőtt is el tud szórakozni azon, hogy ki hozza ki hamarabb a dobókockával a száz pontot. (Ide sorolhatók az összes szerencsejátékok.)

Kockázatt vállalás az embernek ez az ősi öröksége, amely a teljesítményszükségletből kisarjadva (mint annak derivátuma) viszonylag önálló szükségletté vált, de a gyakorlatban a legkülönbözőbb tartalmakkal kapcsolódik össze. Így például összekapcsolódhatik a szellemi erőfeszítések játékával, mint a sakkjátékokban, bizonyos eszmei és gyakorlati célkitűzésekkel, mint a művészi, irodalmi alkotásban, a tudományos és technikai alkotómunkában, az oktató-nevelő tevékenységben, vagy összekapcsolódhatik bizonyos szenzo-motoros képességek játékával, mint például a sportban. Hányszor cikázik át egy szobrász fején az a kérdőjeles érzés, vajon sikerül-e az anyagba belevésnie a gondolatot, azt, amit oly mélyen érez. Hányszor gondol a feltaláló technikus arra, vajon működni fog-e az új

gép? Mennyit szokott töprengeni a kutató azon, vajon a kísérleti adatok vagy a gyakorlat igazolja-e majd *elméleti* feltevéseit.

A kockázatot mint mozgató erőt azonban nemcsak a magasrendű alkotómunkában találjuk meg, hanem gyakran jelen van az ember mindennapi tevékenységében is. Az egyszerű háziasszonyt is izgathatja: vajon ízleni fog-e a vendégeknek az ebéd? Hát vajon a kritikus anyósa mit fog szólni hozzá? Vajon egy csipetnyi majoránna nem javítna még egy kicsit rajta? És a bakfis hányszor faggatja az akáclevelet: „szeret, nem szeret?”

A kockázatvállalás nem mindenkinél egyforma mértékben és nem mindenkinél azonos tartalommal nyilvánul meg. Kinek mi az érdeklődési köre, kinek mi a szenvedélye, aszerint kockáztat egyik vagy másik tevékenységi területen. Az egyik a tudományos kutatás izgalmait ismeri, a másik a bélyeggyűjtését vagy az éremgyűjtését, a harmadik a kertészkedését vagy a méhészkedését, a társaságban való szórakozását. Egy egyénnek a szakmáján belül és azon kívül általában több kedvenc foglalatossága lehet, de nem túlságosan sok.

A vállalt kockázat nagysága szintén változó. Amint több kutató is megállapította (McClelland, Atkinson, Clark, Lowell, Morris), az erős teljesítmény-szükséglettel rendelkező egyének inkább közepes kockázatot vállalnak (amikor a siker valószínűsége 0,5 körül mozog). Ezzel szemben azoknál a személyeknél, akiknél erősebb a védekezési, elhárítási törekvés, többnyire a túl kicsi vagy a túl nagy kockázat vállalása fordul elő. Ez furcsa, de mégis érthető, ha arra gondolunk, hogy itt tulajdonképpen egyazon éremnek a két oldalával állunk szemben. Aki nem bízik eléggé saját erejében, vagy aki nem képes felmérni saját képességeit és a feladat nehézségét, az vagy túl óvatos, félénk vagy pedig éppen ellenkezőleg, ellensúlyozásképpen túl merész, vakmerő. A kényelmes ember igyekszik elkerülni a kockázatot, vagy pedig egyszerűen a vakszerencsébe veti reménységét, és ugyancsak a vakszerencsére hárítja a felelősséget is. A kényelmesség viszont bizonyos mértékben az öröklött hajlamokban, főként azonban az életfeltételekben és a nevelésben gyökerezik. Hogyan lehetne fogékony a kockázattal szemben az olyan ember, akinek egész életén át a szájába repült a sült galamb? És ebben a vonatkozásban emlékeztetnénk Goncsarov „hősére“, Oblomovra, vagy akár Pató Pál úrra.

A kockázatvállalás az egyik legsajátosabb emberi tulajdonság, az ember egyik leghatékonyabb eszköze győzelmeinek kivívásában, a tudás, a kultúra és civilizáció előbbrevitelében. Nem lehetséges alkotó tevékenység, sem nagy emberi tett kockázat nélkül, de a mindennapi élet apró építőkövei is csak valamelyes kockázat árán biztosíthatók.

Mint minden emberi képesség — legyen az akár szellemi vagy fizikai, mint minden eszköz a kőbaltától az atomenergiáig, ami az ember rendelkezésére áll —, a kockázatvállalás nemcsak az építést, hanem a kártevést is szolgálhatja. Ebből kifolyólag nem értékelhető önmagában, hanem csak azokban az összefüggésekben, amelyekben jelentkezik. Értéke és hatékonysága annál nagyobb, minél inkább támaszkodik a sikeres megoldások valószínűségének helyes megítélésére, minél inkább összekapcsolódik az ember szellemi, erkölcsi és fizikai erőbevetésével és minél magasabb rendű célok és eszmények megvalósítására irányul.